

Sandhamns kapell

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Sandhamns kapell

Djurö, Möja och Nämdö församling, Värmdö kontrakt, Stockholms stift
Sandhamn, Djurö socken och Värmdö kommun, Stockholms län, Uppland

Sandhamns kapell uppfördes 1934 efter ritningar av arkitekt Gustaf Odel. Arbetet leddes av byggmästare Petrus Carlsson, Sandhamn på uppdrag av Sandhamns kapellstiftelse. Trefaldighetsdagen 1935 invigdes kapellet av ärkebiskop Erling Eidem.

Gustaf Odel hade tidigare tillsammans med ingenjör Evert Milles genom förbundet för Fysisk Fostran lanserat fritidsstugan för den breda allmänheten under 1910- och 1920-talet.

Sandhamns kapell är skyddat enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen och ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården.

HISTORIK

”Sandön” med betydelsen ”den sandiga ön” omnämns under medeltid som ”Svenska Sandön” för att skilja den från Gotska Sandön och Sandö i Åbolands skärgård i Finland. ”Sandhamn” ”Sandha hamn” cirka 1500, ”Sandöhamn” 1670, ”Sandh hamn” 1672 är namnet på Sandöns centralort, Sandöns hamn, men har i folkmun fått beteckna hela ön.

Sandö är omnämnt i svenska och danska källor redan under 1200-talet i samband med beskrivning över segelleden från Danmark till Estland som via svenska östkusten passerade Sandhamn. 1288 ingår Swea Sandhø i en donation av skärgårdsöar till S:ta Clara kloster från kung Magnus Ladulås. Men under 1500-talet drog Gustav Vasa åter in Sandö skärgård till

kronan och segelleden via Sandhamn var fram till 1600-talets slut endast tillåten för Kronans fartyg, samt för fartyg till Estland och Lettland. På grund av Sandös strategiska läge lät Gustaf II Adolf 1623 uppföra en stjärnformig skans på en utskjutande udde i Sandhamnsundet till Stockholms inlopps försvar. Ön var vid tiden obodd och nyttjades som betesholme under Eknö by, vars fiskarbönder även åtog sig lotsuppdrag. När förbudet att segla i området släppte ökade lotsningsbehovet och amiralitetet upprättade en lotsstation. 1680 inrättades en tulljaktpostering och 1737–1928 en tullstation. Tulltjänstemännen var de första att bosätta sig i Sandhamn, vars befolkning sedan dess i huvudsak haft anknytning till lots- och tullverksamheten. 1728 uppfördes ett timrat tullhus där skansen tidigare låg. Denna byggnad ersattes sedermera av en ståtlig gulputsad stenbyggnad i två våningar, ritad av slottsarkitekt Carl Hårleman. Detta tullhus stod färdigt 1752 och förklarades som statligt byggnadsminne 1935.

Eknö/Sandhamn hörde ursprungligen till Värmdö socken, men kom att ingå i Djurö kapellförsamling då Djurö kapell invigdes 1683. Resan till Djurö var både lång och understundom svår, varpå Kgl. Tull- och Lotsverket bekostade regelbunden gudstjänst var tredje söndag den varma årstiden. Gudtjänsten hölls fram till 1894 av Möjas komminister, på övervåningen, i det nyuppförda tullhusets sal. Det fanns dock en önskan att uppföra ett kapell, och vid

ett flertal tillfällen mellan 1770 och 1871 ansökte tull- och lotspersonalen om bidrag därtill hos Kungl. Majestätet. Vid samtliga tillfällen avslogs anhållan.

På 1830-talet inleds en ny epok i Sandhamns historia. Lustfärder med ångbåt gjorde Sandhamn känt för en ny publik och det som sedermera blev Kungl. Svenska Segelsällskapet bildas. 1865 invigs en reguljär ångbåtsförbindelse från Stockholm och de första badgästerna anländer. På 1880-talet utvecklades Sandhamn till en populär bad- och semesterort för överklass och kulturelit med följd att sommarhus och grosshandlarvillor började uppföras även utanför byn. 1897 invigde Konung Oscar II KSSS klubbhus i Sandhamn, ritat av arkitekt Fredrik Liljekvist, vilket stadfäste Sandhamn som centrum för seglarsporten.

Den nya tiden samt växande befolkningsunderlag gjorde önskan om ett kapell än mer aktuell. 1890–1901 etablerade sig Frälsningsarmén och 1906 bildades Missionsförsamlingen. Redan 1901 skänker disponent Axel Kjellström en grundplåt på 1 000 kronor till kyrkobyggnadsfonden. Men då Sandhamns första kyrkobyggnad, missionshuset, invigs 1912 får man nöja sig med en ny klockstapel vid tullhuset. Först 1921 bildades en kyrklig arbetskrets för insamling av medel till kapellbygge. På initiativ av kyrkoherde Lars Hedblom grundades 1932 Sandhamns kapellstiftelse under överinseende av Svenska Kyrkans Diakonistyrelse. Två år senare förfogar kapellfonden över cirka 24 000 kronor och arkitekterna Anders Hedblom och Gustaf Odel får uppdraget att upprätta förslag till kapellbyggnad. Kapellstiftelsens önskan var ett mindre skärgårdskapell, med ett kyrkorum på cirka 13 x 7 meter, hållet i en värdig stil för exteriör och interiör. Tomt skänktes invid lotsutkiken av

Sandhamns Fastighets AB. Där på Sandös högsta punkt tänkte man uppföra kapellet på "... klippan som höjer sig över sandhavet. På södra och östra sidan kommer kapellet att omramas av tallskog, och blir vitt synligt särskilt mot norr, väster och sydväst". I kapellet planerades, förutom andra gudstjänster, högmässogudtjänst att hållas som tidigare var tredje söndag under sommarmånaderna maj till oktober.

Arkitekt Anders Hedblom upprättade två kapellförslag, vilka av byggnadstekniska skäl förkastades av Kgl. Byggnadsstyrelsen. Gustav Odels förslag ansågs däremot ur konstruktiv synpunkt fullt tillfredställande och godkändes. Ritningarna, som skänktes till kapellstiftelsen av arkitekten, visar en enkel träkyrka med **sadel-tak**, på **långhusets** sidor stöttat av kraftiga **kont-reforter**. Den traditionella planen med **vapenhus** och **sakristia** alluderar på medeltida uppländska stenkyrkor medan materialval och färgsättning var mer tidsenlig. Den 9 september 1934 lades grundstenen till kapellet som invigdes året därpå. 1936 stod klockstapeln klar, likaledes ritad av arkitekt Gustaf Odel.

KSSS har under flera år hållit kombinerade seglings- och konfirmationsläger vilket medfört att många, framför allt utlandssvenskar, ser Sandhamns kapell som sin hemkyrka. Idag hålls ett flertal vigslar, barndop samt cirka 20 högmässor om året.

BESKRIVNING

Omgivning

Sandön är belägen cirka 48 km öster om Stockholm i ytterskärgården. Den cirka 3 x 1 km stora ön är förmodligen resterna av ett isälvsdelta bildat genom inlandsisens avsmältning för 10 000 år sedan och karaktäriseras följaktligen

av en sandig terräng, med långsträckta sandstränder, samt enstaka vindslipade hållar av urberg. Bebyggelsen är koncentrerad till stränderna medan den inre delen av ön är bevuxen med en gles tallskog över en låg, tät markvegetation av ljung, blåbärs- och lingonris.

Centralorten Sandhamn på öns norra sida har vuxit fram i anslutning till hamnen, med en äldre tätbebyggd del med slingrande grusvägar samt en glesare mer planerad bebyggelse från 1900-talets första hälft, vilken även omfattar kyrkoområdet. Sandhamn är i sin helhet utpekad som riksintresse för kulturmiljövården med motiveringen: ”ett unikt skärgårdssamhälle med bebyggelse från 1700-talet och framåt med tillkomst som hänger samman med en farled och dess behov av lotsar, tullfolk och fyrrar. Sekelskiftets grosshandlarvillor och enstaka nyare fritidshus följer strandlinjen bort mot sportstugeområdet Trouville på öns sydsida. Trouville anlades vid 1940-talet mitt och har sedan dess behållit sin typiska karaktär med enklare sportstugor diskret inplacerade i barrskogsvegetationen. Idag finns det 458 fastigheter på Sandön varav ca 400 är fritidshus. Ön har ca 125 bofasta invånare”.

Kyrkomiljön

Sandhamns kapell är beläget på en naturlig platta på Sandhamns högsta punkt tillsammans med lotsutkik och klockstapel. Det mjukt slutande hälleberget utgör kyrkbacken som omgärdas av en gles tallskog med tät undervegetation. En brant grusväg leder från samhället upp till kapellet via missionskyrkan och skolan, som båda uppfördes 1912.

Från kyrkbacken ser man ned till kyrkogården som anlades 1835. Den är belägen cirka 500 meter väster om kapellet.

1936 uppfördes strax norr om kapellet en klockstapel av trä efter Gustaf Odels ritningar. Den ersatte då stapeln från 1912 vid tullhuset. Arbetet utfördes av Petrus och Stig Carlsson i Sandhamn. Sandhamns kapellstiftelse anger till Kgl byggnadsstyrelsen ”En större klocka, vägande 500 kg, kommer i dagarna att såsom gåva att överlämnas till kapellstiftelsen, varför en värdig klockstapel är nödvändig”. Klockstapeln är uppförd av rundtimmer på sockelpintar av sprängsten med betong direkt på berghällen. Trappan utgörs av klivna, obearbetade granitblock och taket med spira täcks av svart och grå skiffer från Grythyttan med kantbeslag av koppar. Spiran avslutas med en flöjel av smidesjärn i form av ett skepp. Klockan tillverkades 1936 av K G M Bergholtz klockgjuteri och är försedd med inskriften ”Jesus stillar stormen”. Elektrisk ringning installerades 1975. Av den äldre stapelns klockor flyttades den större av klockorna till klockstapeln invid gamla skolan på Harö. Den mindre klockan förvaras i Sandhamns kapell.

Kyrkobyggnaden

Kyrkobyggnaden med stomme av trä är uppförd på naturstensgrund direkt på hälleberget. Det rektangulära **långhuset** är försett med ett lägre och smalare **vapenhus** i väster samt **sakristia** i norr. Kyrkporten är placerad i **vapenhuset** som även rymmer en trappa upp till läktaren. En mindre ingång leder till **sakristian**. Det brant sluttande **sadeltaket** är belagt med skiffer.

Exteriör

Långhusets väggar stöttas på båda sidor av **kontreforter** som liksom fasaden i övrigt är beklädd med en stående, vitmålad **locklistpanel**. **Kontre-**

Exteriör från nordväst.

forternas ovansida är belagd med likaledes vitmålat skivmaterial. Det skiffertäckta taket avslutas av vita vindskivor med bredare avslut vilka dekoreras av en list lagd i ett Z. Långhusets gavelspetsar kröns av svarta smideskors och på vapenhuset sitter en vindflöjel. Sakristians gavelspets kröns av en mindre kyrktupp.

Fönstren är rektangulära med olivgrön spröjs och vita släta foder. Ursprungligen var även spröjsen vitmålade. Långhusets fönster är större med åtta rutor av antikglas per båge medan vapenhus och sakristia är försedda med mindre, likaledes spröjsade fönster. Ovanför kyrkporten är ett långsmalt fönster med tre rutor. På motsatta gaveln ett likadant fönster med enbart två rutor som belyser vinden. En halvrund kyrktrapp av

natursten i fyra steg leder till kyrkporten, en mörkbrun pardörr klädd med rustikpanel och sparkplåt. Naturstenstrappa med smideshandeldare leder även till sakristians ingång. 1985 målades fasaden troligen med en alkydoljefärg.

Interiör

Kapellets väggar är genomgående klädda med ett slätt skivmaterial och målade i ljusbeige kulör. Långhusets långsidor är avdelade av släta väggpilastrar och är i anslutning till kyrkbänkarna avbrutna av en slät bröstningslist i brunt med underliggande bröstning i mörkare lasyr. Innertaket är likaså av enhetligt vitmålade brädor på lock, i långhuset i form av ett tredingstak och i sakristian målat i en himmelsblå nyans. Innerfönstren är ospröjsade med kopplade bågar samt foder i grått. Entrédörren utgörs av en pardörr av fernissad ek. Övriga dörrar är av enfyllnadstyp laserade i beigtt och brunt med brunt täckmålat foder. Samtliga utrymmen har lackat trägolv, med undantag för vapenhuset som är belagt med skifferplattor.

Läktaren i vapenhusets övre våning öppnar sig mot långhuset och bärs upp av två smala kvadratiska pelare. Förmodligen förstorades

Exteriör från sydöst.

Interiör mot koret i öster.

Interiör mot entré och läktare i väster.

läktaren under 1950-talet och läktarbarriären flyttades fram i samband med att orgeln installerades 1951. Läktarbarriären är liksom altare, predikstol och bänkinredning målad i en ljus olivgrå kulör med bruna toner. Bänkinredningen av trä är öppen med 12 bänkrader på vardera sidan mittgången. I **kor**et dominerar den femsidiga **altarringen** i brun lasyr med mörkare brunt ramverk. Knäfallet är klätt med grönt skinn. På **kor**ets norrsida återfinns predikstolen, bemålad med symboler för tron, hoppet och kärleken samt lagens tavlor. I taket hänger en skulpterad, förgylld ängel.

Sakristian är inredd med garderober för förvaring samt en inbyggd sovalkov med underlig-

Bänkar.

Interiör med altare, predikstol och dopfunt i **kor**et.

gande utdragbara lådor. Dörren till vänster om alkoven leder till en liten tambur med separat ingång.

Inventarier

Vid invigningen ägde Sandhamns kapell endast ett fåtal inventarier. Ett enkelt träkors pryddes altaret fram till 1939 då den nuvarande altartavlan som föreställer Kristi förklaring, kopia efter Rafael, skänktes till kapellet av konsthandlare N Rapp i Stockholm. Han har även skänkt en oljemålning, "S:t Josefs död" från cirka 1800 av okänd konstnär, som hänger i **kor**et. Till höger om altaret är tre stycken svarvade trästolar samt en nummertavla placerad. Där står även ljusbäraren samt dopfunten. Den är skulpterad av Alice Nordin i grönpatinerad brons med dopskål av silver och med fem reliefer runt om **cuppan**. På det snäckformade locket står en liten pojke med en lotskutter i famnen. En dopskål av tenn, tillverkad av A Santesson i Stockholm, tillhör Djurö kyrka dit den skänktes 1848.

Kapellet äger flera **votivskepp**. Mästerlotsen I T Pihl har tillverkat och skänkt skeppet ovanför dopfunten i samband med kapellets invigning. Det är en modell av fartyget Amesitra som gick

med vete mellan Holland och Australien. 1941 skänkte generalkonsul och fru Waldemar Wallin en kopia av 1700-talsskeppet i Singö kyrka till kapellet som därefter förärats ytterligare två mindre **votivskepp**.

Läktarorgeln byggdes 1951 med 4 stämmor av musikdirektör Gustaf Kruse och kantor Gunnar Guhrén. Orgeln kompletterades med en femte stämma i början av 1980-talet i form av en pedalstämma. Tidigare användes ett vanligt harmonium. Sedan 1988 finns även ett piano i **koret**.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

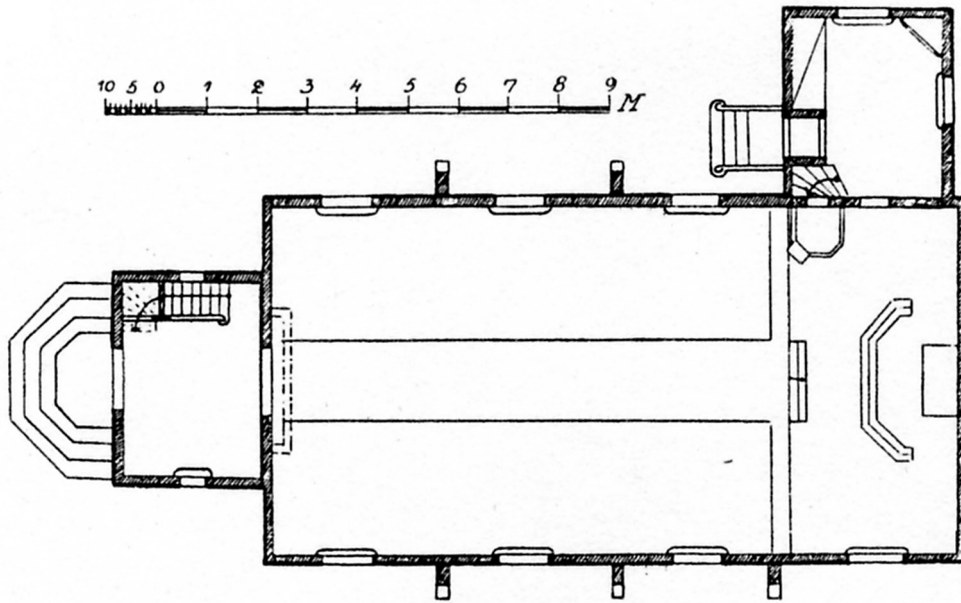
Sandhamns kapell är beläget på Sandöns högsta punkt tillsammans med lotsutkik och klockstapel. Från kyrkbacken har man visuell kontakt med kyrkogården i väster. Både kyrkplatsen och kyrkogården har en naturnära karaktär utan anlagda gångar i en gles tallskog. Kyrkogården omges av ett större skogsparti, vilket kraftigt bidrar till kyrkogårdens fridfulla karaktär. Kapellet är uppfört som ett enkelt skärgårdskapell i värdig stil. Kapellbyggnaden karaktäriseras framför allt av sin enkla och rena formgivning

med referenser både till uppländska medeltidskyrkor och till samtidens stilideal. Det dominerande materialvalet trä kontrasterar mot kapellets och klocktornets skiffertak, liksom **vapenhusets** skiffergolv samt yttertrappor av sprängsten. Interiören ger ett rent och avskalat intryck med ursprunglig väggbeklädnad av skivmaterial samt ett fåtal inventarier. Exteriör och interiör är i stort oförändrade från kapellets tillkomsttid.

Att tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Sandhamns historia som ett lots- och tullsamhälle återspeglas både på kyrkogården och i kapellet
- kyrkogårdens placering i samhällets utkant omgiven av tallskog. Gravarnas enhetliga utformning och placering i en naturnära miljö
- kapellets exteriör och interiör med betoning på materialval och utformning
- inredning med predikstol, **altarring**, och bänkar i ljus olivgrå, och bruna toner från kapellets tillkomsttid
- interiörens genomgående enkla träinredning och avskalade karaktär.

ORIENTERINGSPLANER

Plan av Sandhamns kapell mot norr. Ur Sveriges Kyrkor 1949.

Situationsplan saknas.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1750-tal	Gudstjänst hålls regelbundet i Sandhamns tullhus av Möjas komminister.	Edström 1986
1835	Sandhamns kyrkogård invigs.	Boström 1949
1874	Altarljusstakar i silver införskaffas.	Kilström 1977
Omkring 1912	En klockstapel uppförs utanför bryggstugan invid tullhuset, främst för att ringa vid alarm men även till gudstjänst. Klockstapeln förses med två klockor, från Djurö kyrka, gjutna av J Fahlsten, och skänkta 1761 av fru Johanna Maria Skutenhjielm.	dito
1935	Sandhamns kapell invigs. Arkitekt Gustaf Odel. Byggmästare Petrus Carlsson.	Boström 1949
1935	Ljuskrone i malm med 10 pipor, polskt arbete, gåva vid invigningen av bankdirektör och fru G Schönmeyer. Två mindre malmkronor skänkta av lotsfamiljer i Sandhamn. Ett par ljusplåtar gåva av Bertil och Börje Andersson. Kyrksilver, kalk med patén, oblatask samt vinkanna gåva av Ester och Waldemar Wallin.	Kilström 1977
1936	Klockstapel byggs. Arkitekt Gustaf Odel. Byggmästare Petrus Carlsson.	ATA
1936	Kyrkklocka. Gjuten 1936 av K G Bergholtz. Gåva av Sundeén-Cullenberg.	Boström 1949
1939	Altartavla ”Kristi förklaring” kopia efter Rafael tillkommer. Gåva av konsthandlare N Rapp, Stockholm.	dito
1930-tal	Ljusstake av tenn, gjuten av Hjalmar Bergman tillkommer.	Sundberg 2005
1941	Votivskepp. Gåva av generalkonsul och fru W Wallin.	Boström 1949
1941	Votivskepp Amesitra, tillverkad och skänkt av mästerlotsen I T Pihl.	dito
1943	Oljemålning Ecce homo, kopia av Corregio, gåva av fru Stina Hedberg.	Kilström 1977
1945	Dopfundt i grönpatinerad brons. Skulpterad av Alice Nordin. På locket är ingraverat ”Sandhamns kapell anno 1945. Gud är kärleken”. Dopfat av silver. Gåva av Föreningen Sandhamns vänner.	ATA. Boström 1949
1948	Mässhake i vitt siden, tillverkad av ateljé Licium. Inköpt av Sandhamns kapellstiftelse.	Kilström 1977
1951	Orgel med fyra stämmor byggs av musikdirektör Gustaf Kruse och kantor Gunnar Guhrén.	Edström 1986

År	Händelse	Källa
1954	Mindre skepp tillverkat och skänkt av mästrelotsen Petrus Boman. Förvaras i glasmonter.	Kilström 1977
1960-tal	Modern tavla av Den törnekrönte. Gåva av fru Lotti Bergqvist.	dito
1962	Brudkrona i förgyllt silver tillkommer. Gåva av Sandhamns syjunta.	dito
1966	Förgylld silverkalk, tillverkad i Mexico, skänkt av Ebe och Arne Wickberg.	dito
1969	Mindre altarljusstakar i nysilver. Gåva av Constance Ekberg.	dito
1975	Elektrisk klockringning.	Edström 1986
1979	Ommålning invändigt.	dito
1980-tal	Orgeln förses med en femte stämma.	dito
1984	En olja föreställande Jesu Svetteduk av Mart Org 1969, samt en blomsterapplikation av Leida Org skänkt av konstnären.	Sundberg 2005
1985	Ommålning av fasad, troligen oljealkydfärg.	Kilström 1977
1985	I samband med kapellets 50-årsfirande skänker KSSS ett mindre votivskepp . En grön mässhake skänks av Erna Ehlers och en grön dylik samt två antependier av Djurö församling.	dito
1988	Piano tillkommer i koret .	dito
1994	Kyrkogården kompletteras med minneslund och andaktsplats/smyckningsplats. Anläggare Britt-Mari och Torsten Sundberg.	Sundberg 2005
2004	Ett par altarljusstakar från Skultuna. Gåva av Familjen Westerberg till minne av Carina Westerberg.	dito
2005	Bårhusets östra fasad samt fönster målas om.	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet

SLM Stockholms läns museum arkivet

SSA Stockholms Stadsarkiv

Muntligt meddelande, Sundberg, B M, 2005

Aspfors, J, *Sandhamn – en riksintressant kulturmiljö i Värmdö kommun*, Oskarshamn 2000

Bianchini, L, *En bok om Sandhamn*, Stockholm 1985

Boëtius, U, *Uägvisare till kyrkorna i Stockholms län*, Uddevalla 1980

Boström, R, *Sandhamns kapell*. Sveriges Kyrkor vol 62, Uppland, Band I. Häfte 3. Värmdö skeppslag, Stockholm 1949

Edström, L, *Sandhamns kapell*, Värmdö 1986

Kilström, B I, och Edström, L, *Djurö kyrka med Sandhamns och Runmarö kapell*. Upplands kyrkor – 175, Strängnäs 1977

Källman, R, *Skärgårdsbygd*. Kulturhistoriska miljöer i Värmdö kommun, Stockholm 1987

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Uägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Wahlberg, M, *Svenskt ortnamnslexikon*, Uppsala 2003

Sveriges Kyrkor, Uppland 1:3. Sandhamns kapell, Stockholm 1950

Thurell, S, & Ulin, P, *Fritidshuset*. Vid havet, i granskogen, på heden, Laholm 2000